



دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه جهت اخذ مدرک کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

عنوان:

# سطح بندی پایداری توسعه روستایی

مطالعه موردی : شهرستان کمیجان

استاد راهنما:

حمید شایان

استاد مشاور:

سید رضا حسین زاده

نگارش :

رضا خسروبیگی

پاییز ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

## تقدیر و تشکر

با حمد و سپاس بیکران خالق هستی

وظیفه خود می دانم تشکر و قدردانی خالصانه ام را به پاس همه چیز تقدیم جناب آقای دکتر حمید شایان استاد راهنمای محترم که به حق به خاطر راهنمائیهای ارزنده شان زحمات فراوانی را متحمل شده اند و همواره برای من الگوی علمی و اخلاقی بوده اند بنمایم.

از جناب آقای دکتر سید رضا حسین زاده استاد مشاور محترم به پاس راهنمائیهای ارزنده شان تشکر و قدردانی می نمایم.

از اساتید محترم گروه جغرافیا به ویژه جناب آقای دکتر جوان به پاس کمکهای آن در طول دوره تحصیل نیز تشکر و قدردانی می کنم.

از کلیه دوستان به ویژه آقایان علی اکبر تقیلو، علی رضایی، روح الله اسدی و مصطفی امیری که در طی انجام این پایان نامه مرا یاری داده اند تشکر و قدردانی می نمایم.

تقدیم به آنهایی که دوستشان دارم.  
خانواده ام



## بسمه تعالی

عنوان رساله/پایان نامه: سطح بندی پایداری توسعه روستایی (مطالعه موردی: شهرستان کمیجان)

### چکیده رساله/پایان نامه :

روند تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی چند دهه اخیر و گوناگونی بستر جغرافیایی، موجب شکل گیری نظام فضایی نامتعادل در سطح سکونتگاه های روستایی شده است. گرچه در چنین شرایطی ایجاد و تقویت سلسله مراتبی سکونتگاه ها در راستای ساماندهی مطلوب فضاهای روستایی اهمیت زیادی دارد. اما در برنامه های عمرانی برای تحقق این مهم به دلیل تاکید بر شاخص های خدماتی، نتایج مطلوبی بدست نیامده است. مقاله حاضر در صدد است با رویکردی همه جانبه و ملاحظه شاخص های مختلف، سطح پایداری توسعه روستایی و عوامل موثر بر آن در شهرستان کمیجان را مشخص سازد. جمع آوری داده ها از طریق پرسشنامه در حجم نمونه ۴۳۰ نفر و تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از آزمون های مناسب در نرم افزار SPSS انجام شده است. بر اساس آزمون t استیودنت، سطح پایداری تمامی سکونتگاه ها به طور معناداری کمتر از حد مورد انتظار (متوسط یا ۳) است. اگرچه آزمون فریدمن، همگونی سکونتگاه ها را از نظر درجه پایداری ثابت کرد، با این وجود نتایج حاصل از رگرسیون چند متغیره نشان داد که بعد اجتماعی با ضریب تعیین  $0/752$ ، بیشترین تاثیر را بر سطح پایداری سکونتگاه ها داشته است. براساس نتایج فن تحلیل عاملی در راستای تسریع پایدار سازی سکونتگاه های روستایی شهرستان مورد مطالعه، ارتقای مشارکت مردم در تصمیم گیری محلی، سهولت دسترسی به خدمات بهداشتی- درمانی، آموزشی و اقتصادی، مقاوم سازی مسکن، ساماندهی دفع زباله، فزونی بازده تولید و اشتغال گریزناپذیر هستند.

### کلید واژه:

۱. سطح بندی
۲. ارزیابی پایداری
۳. ارزیابی زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی
۴. روستاهای کمیجان

## فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۳	فصل اول: کلیات تحقیق
۴	۱-۱- بیان مسأله تحقیق
۵	۱-۲- پیشینه تحقیق
۵	۱-۳- اهداف تحقیق
۵	۱-۴- سوالات تحقیق
۶	۱-۵- فرضیات تحقیق
۶	۱-۶- جامعه آماری و واحد تحلیل
۶	۱-۷- حجم نمونه
۷	۱-۸- معرف و شاخص ها
۸	۱-۹- روش گردآوری اطلاعات
۹	۱-۱۰- روش شناسی تحقیق
۹	۱-۱۱- روش تجزیه و تحلیل داده ها
۱۰	۱-۱۲- جمع بندی و ارائه مدل تحلیلی
۱۲	فصل دوم: مبانی نظری تحقیق
۱۳	۲-۱- مقدمه
۱۳	۲-۲- تاریخچه، مفاهیم و تعاریف توسعه پایدار
۱۳	۲-۲-۱- توسعه
۱۵	۲-۲-۲- توسعه پایدار، تاریخچه و سیر تحول
۱۷	۲-۲-۳- مفهوم توسعه پایدار
۱۸	۲-۲-۴- تعاریف توسعه پایدار
۲۱	۲-۲-۵- ابعاد توسعه پایدار
۲۵	۲-۲-۶- توسعه پایدار روستایی
۲۶	۲-۳-۱- ارزیابی و شناسایی شاخص های توسعه پایدار
۲۶	۲-۳-۲-۱- ارزیابی توسعه پایدار
۲۹	۲-۳-۲-۲- شاخص ها در پایداری
۲۹	۲-۳-۲-۳- معرف و شاخص های پایداری

۳۳	۲-۲-۳-۲- ویژگی های شاخص های پایداری
۳۴	۲-۳-۳- روشهای ارزیابی پایداری
۳۷	۲-۴- جمع بندی و نتیجه گیری
۳۸	فصل سوم: ویژگی های جغرافیایی
۳۹	۳-۱- مقدمه
۳۹	۳-۲- ویژگی های طبیعی
۳۹	۳-۲-۱- موقعیت جغرافیایی و سیاسی
۴۱	۳-۲-۲- شرایط توپوگرافی
۴۳	۳-۲-۳- زمین شناسی و زلزله خیزی
۴۵	۳-۲-۴- منابع آب
۴۵	۳-۲-۴-۱- آبهای سطحی
۴۶	۳-۲-۴-۲- آبهای زیر زمینی
۴۷	۳-۲-۵- اقلیم
۴۸	۳-۲-۶- دمای هوا
۴۸	۳-۲-۷- تغییرات ماهیانه دما
۴۹	۳-۲-۸- تغییرات فصلی دما
۵۰	۳-۲-۹- توزیع ماهیانه و سالیانه بارندگی
۵۱	۳-۲-۱۰- توزیع فصلی بارندگی
۵۱	۳-۲-۱۱- روزهای یخبندان
۵۲	۳-۲-۱۲- رطوبت نسبی
۵۲	۳-۲-۱۳- باد
۵۳	۳-۲-۱۴- خاک
۵۵	۳-۲-۱۵- پوشش گیاهی
۵۶	۳-۳- ویژگیهای اجتماعی
۵۶	۳-۳-۱- سابقه تاریخی و وجه تسمیه
۵۶	۳-۳-۲- جمعیت و پراکندگی آن در استان
۵۸	۳-۳-۳- ساختار سنی و جنسی
۶۰	۳-۳-۴- جمعیت باسواد
۶۱	۳-۴- ویژگی های اقتصادی
۶۱	۳-۴-۱- اشتغال در شهرستان کمیجان

۶۳	بخش کشاورزی	۲-۴-۳
۶۳	زراعت	۱-۲-۴-۳
۶۵	باغداری	۲-۲-۴-۳
۶۶	دامداری	۳-۲-۴-۳
۶۸	بخش صنعت	۳-۴-۳
۶۸	بخش خدمات	۴-۴-۳
۶۹	جمع بندی و نتیجه گیری	۵-۳
۷۰	فصل چهارم: ارزیابی پایداری و تجزیه و تحلیل آن	
۷۱	مقدمه	۱-۴
۷۱	یافته تحقیق	۲-۴
۷۱	میزان پایداری سکونتگاههای روستایی شهرستان کمیجان	۱-۲-۴
۷۳	وضعیت پایداری سکونتگاههای روستایی شهرستان کمیجان به تفکیک ابعاد توسعه پایدار	۲-۲-۴
۷۷	مقایسه میزان اهمیت ابعاد پایداری توسعه در روستاهای شهرستان کمیجان	۳-۲-۴
۷۸	تحلیل فضایی توسعه پایدار روستایی در شهرستان کمیجان	۳-۴
۷۸	بعد زیست محیطی	۱-۳-۴
۷۹	بعد اجتماعی	۲-۳-۴
۸۱	بعد اقتصادی	۳-۳-۴
۸۲	پایداری کل	۴-۳-۴
۸۳	شناسایی مؤلفه های اصلی و مؤثر بر پایداری توسعه روستایی	۴-۴
۸۵	نام گذاری عامل ها	۱-۴-۴
۸۵	بعد محیطی	۲-۴-۴
۸۶	بعد اجتماعی	۳-۴-۴
۸۷	بعد اقتصادی	۴-۴-۴
۸۸	مدل تحلیل عاملی پایداری	۵-۴-۴
۸۸	همبستگی عامل های محیطی، اجتماعی و اقتصادی و پایداری توسعه روستایی	۵-۴
۸۹	پایداری روستاها با توجه به وضعیت طبیعی	۱-۵-۴
۹۰	تحلیل همبستگی میزان مهاجرت و پایداری توسعه روستایی	۲-۵-۴
۹۴	جمع بندی و نتیجه گیری	۶-۴
۹۶	فصل پنجم: نتیجه گیری، آزمون فرضیات و ارائه پیشنهادات	
۹۷	نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات	۱-۵



۱۰۰	۲-۵- نتایج فرضیات
۱۰۰	۳-۵- ارائه راهکارها و پیشنهادات
۱۰۰	۱-۳-۵- بعد زیست محیطی
۱۰۲	۲-۳-۵- بعد اجتماعی
۱۰۳	۳-۳-۵- بعد اقتصادی

### فهرست جداول

صفحه	عنوان
۷	جدول شماره ۱-۱- ۱- برآورد حجم نمونه روستاهای شهرستان کمیجان براساس فرمول کوکران
۸	جدول شماره ۲-۱- ۲- ابعاد و معرف های توسعه پایدار روستایی در شهرستان کمیجان
۹	جدول شماره ۳-۱- ۳- نحوه جمع آوری داده برای معرف ها
۲۲	جدول شماره ۱-۲- ۱- ابعاد پنجگانه توسعه پایدار
۳۲	جدول شماره ۲-۲- ۲- مولفه ها و شاخص های پایداری
۳۳	جدول شماره ۳-۲- ۳- معیارهای پیشنهادی برای انتخاب شاخص های توسعه پایدار
۴۰	جدول شماره ۱-۳- ۱- وضعیت تقسیمات کشوری شهرستان کمیجان در سال ۱۳۸۵
۴۷	جدول شماره ۲-۳- ۲- منابع آب زیر زمینی دشت کمیجان و مقدار تخلیه سالانه آنها
۴۸	جدول شماره ۳-۳- ۳- شناسایی نوع اقلیم کمیجان بر حسب روشهای مختلف مورد مطالعه
۴۸	جدول شماره ۴-۳- ۴- مشخصه های حرارتی سالانه دما در منطقه کمیجان
۴۹	جدول شماره ۵-۳- ۵- توزیع فصلی پارامترهای دما در منطقه
۴۹	جدول شماره ۶-۳- ۶- مشخصات گرم ترین و سردترین ماه سال در محدوده مورد مطالعه
۵۰	جدول شماره ۷-۳- ۷- توزیع فصلی پارامترهای دما در منطقه شهرستان کمیجان
۵۰	جدول شماره ۸-۳- ۸- توزیع ماهیانه پارامترهای بارندگی در ایستگاه ساروق، سال ۱۳۸۳
۵۱	جدول شماره ۹-۳- ۹- بارندگی ماهانه کمیجان طی دوره ۱۳ ساله (۸۲-۱۳۷۰) میلی متر
۵۱	جدول شماره ۱۰-۳- ۱۰- توزیع فصلی بارندگی در ایستگاه ساروق، سال ۱۳۸۳
۵۷	جدول شماره ۱۱-۳- ۱۱- توزیع جمعیت در شهرستان های استان مرکزی، آبان ماه ۱۳۸۵
۵۷	جدول شماره ۱۲-۳- ۱۲- جمعیت شهرستان کمیجان به تفکیک دهستان در سال ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵
۵۸	جدول شماره ۱۳-۳- ۱۳- توزیع رشد جمعیت روستاهای شهرستان کمیجان در دهه ۷۵-۸۵
۵۹	جدول شماره ۱۴-۳- ۱۴- ترکیب سنی جمعیت شهرستان کمیجان در سال ۱۳۸۵
۶۰	جدول شماره ۱۵-۳- ۱۵- نسبت جنسی به تفکیک شهری و روستایی در سال ۱۳۸۵
۶۰	جدول شماره ۱۶-۳- ۱۶- وضعیت باسوادی به تفکیک دهستان ها در شهرستان ۱۳۸۵

- جدول شماره ۳-۱۷- مقایسه تغییرات نرخ باسوادی طی دهه ۷۵ تا ۸۰ ----- ۶۰
- جدول شماره ۳-۱۸- جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر و وضع فعالیت در شهرستان کمیجان بتفکیک جنس ۱۳۸۵ --- ۶۱
- جدول شماره ۳-۱۹- جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر و وضع فعالیت در نقاط روستایی شهرستان کمیجان ----- ۶۲
- جدول شماره ۳-۲۰- شاغلان ۱۰ ساله و بیشتر شهرستان کمیجان بر حسب گروه های عمده فعالیت، ۱۳۸۵ --- ۶۲
- جدول شماره ۳-۲۱- سطح زیر کشت و میزان تولید محصولات زراعی شهرستان کمیجان در سال ۱۳۸۲ --- ۶۴
- جدول شماره ۳-۲۲- تعداد و مساحت بهره برداریهای دارای اراضی زراعی آبی ----- ۶۴
- جدول شماره ۳-۲۳- تعداد و مساحت بهره برداریهای دارای اراضی زراعی دیم ----- ۶۵
- جدول شماره ۳-۲۴- تعداد و مساحت بهره برداریهای باغ و قلمستان آبی ----- ۶۵
- جدول شماره ۳-۲۵- تعداد و مساحت بهره برداریهای باغ و قلمستان دیم ----- ۶۶
- جدول شماره ۳-۲۶- تعداد بهره برداریهای دارای دام و تعداد دام آنها ----- ۶۷
- جدول شماره ۳-۲۷- تعداد بهره برداریهای دام کوچک و تعداد دام آنها ----- ۶۷
- جدول شماره ۳-۲۷- تعداد بهره برداریهای دام بزرگ و تعداد دام آنها ----- ۶۸
- جدول شماره ۴-۱- وضعیت جمعیتی - طبیعی و سطح پایداری روستاهای شهرستان کمیجان (۱۳۸۸) ----- ۷۲
- جدول شماره ۴-۲- میانگین پایداری روستاهای شهرستان کمیجان ----- ۷۲
- جدول شماره ۴-۳- نتایج آزمون t برای تحلیل معناداری پایداری توسعه ----- ۷۲
- جدول شماره ۴-۴- میانگین پایداری روستاهای شهرستان کمیجان به تفکیک ابعاد ----- ۷۳
- جدول شماره ۴-۵- نتایج آزمون t برای تحلیل پایداری ابعاد ----- ۷۳
- جدول شماره ۴-۶- آزمون فریدمن ----- ۷۴
- جدول شماره ۴-۷- رتبه بندی روستاهای شهرستان کمیجان از نظر ابعاد توسعه پایدار ----- ۷۵
- جدول شماره ۴-۸- آزمون نرمال بودن سطح پایداری و ابعاد سه گانه ----- ۷۴
- جدول شماره ۴-۹- رتبه بندی روستاهای شهرستان کمیجان بر اساس روش استاندارد سازی- معیار Z (۱۳۸۸) ----- ۷۶
- جدول شماره ۴-۱۰- وضعیت سکونتگاههای روستایی از منظر ابعاد توسعه پایدار ----- ۷۷
- جدول شماره ۴-۱۱- ابعاد وارد شده و سهم هر بعد در مدل رگرسیون گام به گام ----- ۷۷
- جدول شماره ۴-۱۲- ضرایب رگرسیون برای بررسی تاثیر ابعاد بر سطح پایداری و تعیین اهمیت نسبی آنها ----- ۷۷
- جدول شماره ۴-۱۳- نتایج شاخص **KMO** و آزمون بارتلت در ابعاد پایداری توسعه روستایی ----- ۸۴
- جدول شماره ۴-۱۴- نتایج تحلیل عاملی مربوط به ابعاد پایداری توسعه روستایی پس از دوران ماتریسی ----- ۸۴
- جدول شماره ۴-۱۵- عوامل استخراج شده بعد زیست محیطی همراه با مقدار ویژه آنها ----- ۸۵
- جدول شماره ۴-۱۶- عوامل استخراج شده بعد اجتماعی همراه با مقدار ویژه آنها ----- ۸۶
- جدول شماره ۴-۱۷- عوامل استخراج شده اقتصادی همراه با مقدار ویژه آنها ----- ۸۷

- جدول شماره-۴-۱۸- سطح معناداری همبستگی میزان پایداری در ابعاد مختلف----- ۸۸
- جدول شماره-۴-۱۹- همبستگی عامل های پایداری در ابعاد مختلف ----- ۸۹
- جدول شماره-۴-۲۰- مقایسه میانگین پایداری روستاها با توجه به وضعیت طبیعی ----- ۸۹
- جدول شماره-۴-۲۱- آزمون معناداری پایداری روستاها با توجه به وضعیت طبیعی ----- ۹۰
- جدول شماره-۴-۲۲- آزمون معناداری عامل های پایداری روستاها با توجه به وضعیت طبیعی ----- ۹۰
- جدول شماره-۴-۲۳- جمعیت، رشد جمعیت و وضعیت مهاجرت در شهرستان کمیجان به تفکیک روستاها ----- ۹۱
- جدول شماره-۴-۲۴- میانگین پایداری و مهاجرت روستاهای شهرستان کمیجان ----- ۹۲
- جدول شماره-۴-۲۵- همبستگی مهاجرت و سطح پایداری سکونتگاههای روستایی ----- ۹۳
- جدول شماره-۴-۲۶- میانگین نرخ رشد روستاهای شهرستان کمیجان با توجه به وضعیت طبیعی ----- ۹۳
- جدول شماره-۴-۲۷- آزمون معناداری نرخ رشد جمعیت روستاها با توجه به وضعیت طبیعی ----- ۹۳
- جدول شماره-۴-۲۸- میانگین مهاجرت روستاهای شهرستان کمیجان با توجه به وضعیت طبیعی ----- ۹۴
- جدول شماره-۴-۲۹- آزمون معناداری میزان مهاجرت روستاها با توجه به وضعیت طبیعی ----- ۹۴

#### فهرست نمودارها

عنوان	صفحه
نمودار-۱-۱- مدل تحلیلی ارزیابی پایداری توسعه روستایی	۱۰
نمودار-۱-۲- توسعه زیست بوم(توسعه محیطی)	۱۵
نمودار-۲-۲- توسعه پایدار	۱۶
نمودار-۳-۲- توسعه پایدار از دید OECD	۲۲
نمودار-۲-۴- وجوه چهارگانه توسعه پایدار	۲۲
نمودار-۲-۵- محیط ها و ابعاد توسعه پایدار	۲۴
نمودار-۲-۶- اهداف توسعه پایدار روستایی	۲۶
نمودار شماره-۳-۱- ساختار سنی و جنسی شهرستان کمیجان	۵۹
نمودار-۳-۲- توزیع شاغلان شهرستان در بخش های اصلی اقتصادی	۶۳
نمودار شماره-۳-۳- توزیع دام در دهستانها(۱۳۸۲)	۶۷
نمودار-۱-۴- اهمیت نسبی ابعاد تاثیرگذار بر میزان پایداری بر اساس مقادیر استاندارد شده بتا	۷۸
نمودار-۲-۴- مدل تحلیل عاملی پایداری	۸۸

## فهرست اشکال

صفحه	عنوان
۳۰	شکل ۲-۱- مولفه های توسعه پایدار
۳۹	شکل ۳-۱- موقعیت سیاسی شهرستان کمیجان
۴۰	شکل ۳-۲- دهستانهای شهرستان کمیجان
۴۱	شکل ۳-۳- روستاهای شهرستان کمیجان
۴۲	شکل ۳-۴- خطوط ارتفاعی شهرستان کمیجان
۴۳	شکل ۳-۵- ناهمواریهای شهرستان کمیجان
۴۵	شکل ۳-۶- پراکندگی گسل های شهرستان کمیجان
۷۹	شکل ۴-۲- میزان پایداری زیست محیطی روستاهای شهرستان کمیجان
۸۰	شکل ۴-۳- میزان پایداری اجتماعی روستاهای شهرستان کمیجان
۸۲	شکل ۴-۴- میزان پایداری اقتصادی روستاهای شهرستان کمیجان
۸۳	شکل ۴-۵- میزان پایداری روستاهای شهرستان کمیجان

## پیشگفتار

توسعه پایدار مفهومی است که در سالهای اخیر به عنوان یک مسأله جهانی به آن نگرسته شده است. این مفهوم، از دیدگاه های مختلف مورد بررسی قرار گرفته و نهادهای بسیاری برای تحقق آن کوشیده‌اند و از آن به عنوان راهبرد مناسب جهت کمک به مقابله با چالش های، نظیر افزایش جمعیت، تخریب زیست محیطی، محدودیت منابع، نابرابری اجتماعی - اقتصادی، بیکاری، فقر، ناهنجاریهای اجتماعی استفاده کنند. امروزه توسعه پایدار به عنوان الگوار ه ی جدیدی درجهان مطرح شده است. ریشه های توسعه پایدار به نارضایتی از نتایج توسعه و رشد اقتصادی - اجتماعی در جوامع شهری و روستایی از منظر بوم شناسی (اکولوژی) برمی گردد. این الگو درصدد است با الگوی های تولید، توزیع و مصرف ناسازگار با طبیعت به مقابله به پردازد از اتمام منابع و تخریب محیط زیست جلوگیری کند، و تنها فرایند توسعه ای را تایید می کند که به بهبود کیفیت زندگی انسانها در حد ظرفیت پذیرش نظام های پشتیبان حیات منجر شود (صرافی، ۱۳۷۹: ۸). آنچه امروزه در مورد توسعه در مناطق روستایی مطرح است، توسعه پایدار روستایی است. توسعه پایدار توسعه ای است که بتواند نیازهای کنونی بشر را تامین کند بدون آن که توان های محیطی و زیستی نسل های آینده را در تامین نیازهای شان به مخاطره اندازد (بری، ۱۳۸۰، ۲۸۲). هدف اصلی توسعه پایدار، تامین نیازهای اساسی، بهبود و ارتقاء سطح زندگی برای همه، حفظ و اداره بهتر اکوسیستم ها و آینده ای امن تر و سعادت‌مندانه تر است. اساساً حوزه های روستایی به عنوان قاعده نظام از نظر سکونت و فعالیت ملی، نقش مهمی در توسعه ملی ایفا می کنند، چرا که توسعه پایدار سرزمین در گرو پایداری نظام روستایی به عنوان زیر نظام تشکیل دهنده نظام سرزمین است و پایداری فضاها در ابعاد مختلف می تواند نقش موثری در توسعه منطقه ای و ملی داشته باشد (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱).

هر سکونتگاه روستایی از عرصه های گوناگونی مانند عرصه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی که هر یک نمایانگر یکی از جنبه های زندگی در اجتماعی است تشکیل می شود. براین اساس فضای روستایی با توجه به ویژگی های محیطی و اکولوژیکی و خصوصیات اجتماعی - اقتصادی خود دارای ساختار معینی است که گویای توانمندی های بنیادی و استعدادهای بالقوه و بالفعل آن است که در مکانی معین بر بنیادهای محیط طبیعی، تحت تاثیر نیروها و روند های درونی و بیرونی شکل گرفته است (سعیدی، ۱۳۷۷: ۱۹). هرگاه در روند تحول و تکامل سازمان فضایی سکونتگاه ها و عوامل موثر در آن، تحت تاثیر نیروها و روند

های درونی و بیرونی از لحاظ زمانی در تقابل با یکدیگر و شرایط مکانی قرار گیرند ، در نظام و عملکرد این سازمان نابسامانیها می بوجود می آید که منجر به ناپایداری سکونتگاه های روستایی می شود. در چنین شرایطی دخالت در نظام سکونتگاهی به منظور پایدار نمودن و بهینه سازی آن ضروری می باشد (رضوانی، ۱۳۷۶: ۴۰). بنابراین، با توجه به اینکه پارادایم پایداری و توسعه پایدار به محور اصلی مباحث برنامه ریزی روستایی تبدیل شده است و علی رغم اتفاق نظری که بر روی عناصر اصلی توسعه پایدار وجود دارد، سنجش و ارزیابی وضعیت پایداری از چالش ها و مشکلات اساسی این موضوع شده است. شاید وجود دیدگاه ها و نظریه های مختلف فکری یکی از دلایل بروز چنین وضعیتی باشد، ولی به نظر می رسد نبود معیارهای مشخص و معین برای تبیین وضعیت پایداری، دلیل قابل قبول تری باشد. از این رو تحقیق حاضر، به ارائه مشخصه ها و ویژگی های شاخصهای ارزیابی، سنجش پایداری و عوامل موثر بر آن روستاهای منطقه مورد مطالعه در شهرستان کمیجان می پردازد. ارزیابی و سنجش پایداری توسعه روستایی ما را قادر خواهد ساخت تا با داشتن شناخت کافی از قلمرو روستایی به برنامه ریزی و مدیریت آن پردازیم.

فصل اول :

## کلیات تحقیق

## ۱-۱- بیان مسأله تحقیق:

سکونتگاه‌های روستایی تحت تأثیر عوامل مختلف طبیعی، اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و اقتصادی شکل گرفته اند. عوامل فوق‌الذکر، باعث تفاوت در ساختار و کارکرد روستاها شده و لذا برای تعیین سطح پایداری روستاها، توجه به همه آنها در قالب دیدگاه سیستمی ضروری است.

روند تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در چند دهه اخیر از یک طرف و گوناگونی بستر جغرافیایی از طرف دیگر، موجب شکل‌گیری نظام فضایی نامتعادل در سطح سکونتگاه‌های روستایی شده است. از این رو ایجاد و تقویت سلسله‌مراتبی از سکونتگاه‌ها در راستای سازماندهی مطلوب فضاهای روستایی در اکثر برنامه‌های عمرانی مورد توجه بوده است. در اجرای این برنامه‌ها از آنجا که متأسفانه صرفاً ابعاد فیزیکی و کالبدی مدنظر بوده و به ابعاد اقتصادی و اجتماعی آن توجه لازم نشده موفقیت‌چندانی به دست نیامده است. در واقع در این برنامه‌ها و طرح‌ها صرفاً سطح بندی سکونتگاه‌ها و خدمات با توجه به آستانه جمعیتی و در راستای صرفه‌جویی ناشی از مقیاس بوده است.

با توجه به اینکه در برنامه‌های عمرانی برای تعادل بخشی به سکونتگاه‌های روستایی و ایجاد سلسله‌مراتبی از سکونتگاه‌ها با پیوند و کارکرد مطلوب، بیشتر از شاخص‌های خدماتی استفاده شده به نتایج مطلوبی منتهی نشده است. بنابراین تحقیق حاضر در صدد آن است با یک رویکرد همه‌جانبه و با ملاحظه شاخص‌های مختلف سطح پایداری توسعه روستایی را در شهرستان کمیجان مشخص سازد. بدین ترتیب هر سکونتگاه بر اساس جایگاه و مرتبه‌ای که دارد در فرایند توسعه فعالیت‌ها و کارکردهای آتی بایستی مورد توجه قرار گیرد. در اینجا منظور از سطح بندی، جایگاه سلسله‌مراتبی سکونتگاه‌های روستایی بر اساس شاخص‌های مختلف توسعه پایدار- تلفیقی از ابعاد محیطی، اجتماعی و اقتصادی می‌باشد.

شهرستان کمیجان در استان مرکزی با توجه به مسائل زیر برای مطالعه از اولویت ویژه برخوردار است:

- برخورداری از ۶۳/۶ درصد جمعیت روستانشین (طبق سرشماری سال ۱۳۸۵) در قالب ۶۲ روستا
- تنوع بسیار از نظر شرایط طبیعی (کوهستانی، پایکوهی، دشتی).
- تفاوت زیاد روستاها از نظر اندازه، رشد جمعیت و وضعیت مهاجرت.
- اختلاف زیاد روستاها از نظر سطح برخورداری از خدمات مختلف، توان اقتصادی و شرایط اجتماعی.



#### ۱-۲- پیشینه تحقیق:

در سال های اخیر در زمینه سطح بندی روستاهای کشور تحقیقات بسیاری به عمل آمده است که شاخص های به کار رفته بیشتر در زمینه فضایی - کالبدی می باشد. به عبارتی به ابعاد اجتماعی و اقتصادی کمتر توجه شده است. در رابطه با وضعیت پایداری و شاخص سازی جهت ارزیابی و سنجش آن تنها می توان به پایان نامه آقای محسن آقایی هیر (۱۳۸۳) اشاره کرد. نتایج تحقیق حاکی از وضعیت نامطلوب پایداری در بخش هیر شهرستان اردبیل است. در این منطقه وضعیت توسعه به نحوی است که اغلب سکونتگاه ها در طبقه متوسط قرار می گیرند. در خصوص عوامل موثر در توسعه پایدار با تجزیه و تحلیل آماری (تحلیل واریانس) بر روی پنج عامل وضعیت طبیعی، فاصله تا مرکز بخش، جمعیت، اشتغال و باسوادی، مشخص شده که عامل وضعیت طبیعی و جمعیت روستاها بیشترین همبستگی را با پایداری توسعه روستایی دارد.

در این پایان نامه اگرچه به سطح بندی روستاها بر اساس شاخص های پایداری پرداخته شده است اما اولویت بندی در بین شاخص ها و متغیرها از نظر تأثیر آنها بر سطح پایداری و نیز ثبات جمعیت به عمل نیامده است. ضمن اینکه روش مورد مطالعه فقط آزمون همبستگی بوده است. اما شاخص های مورد استفاده در این تحقیق ترکیبی از شاخص های تحقیق مزبور و شاخص های جدید می باشد. با توجه به اینکه در منطقه مورد مطالعه در زمینه سطح بندی پایداری روستایی هیچ تحقیقی به عمل نیامده، تحقیق حاضر به بررسی این مقوله با استفاده از نرم افزار SPSS و سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) خواهد پرداخت.

#### ۱-۳- اهداف تحقیق:

در تحقیق حاضر اهداف اصلی به شرح زیر می باشند:

- ۱- ارزیابی سطح پایداری روستایی در شهرستان کمیجان
- ۲- شناسایی شاخص ها و متغیرهای اصلی پایداری در روستاهای شهرستان کمیجان
- ۳- بررسی رابطه سطح پایداری با تثبیت جمعیت در روستاهای شهرستان کمیجان

#### ۱-۴- سوالات تحقیق:

در این تحقیق، در سطح روستاهای شهرستان کمیجان در پی پاسخ به سوالات زیر هستیم:

- ۱- سطح پایداری در بین روستاهای شهرستان کمیجان چگونه است؟

۲- کدامیک از ابعاد محیطی، اجتماعی و اقتصادی و به چه اندازه تأثیر بیشتری در سطح پایداری روستاهای شهرستان کمیجان دارند؟

۳- آیا بین سطح پایداری و متغیرهای مختلف زیست محیطی، اجتماعی - اقتصادی منطقه با تثبیت جمعیت نواحی روستایی شهرستان کمیجان رابطه معناداری وجود دارد؟

#### ۱-۵- فرضیات تحقیق:

در تناظر با سوالات تحقیق، فرضیات زیر قابل ارائه هستند:

۱- روستاهای شهرستان کمیجان از نظر سطح پایداری از تفاوت چشمگیری برخوردارند.

۲- به نظر می رسد میزان پایداری روستایی در شهرستان کمیجان بیشتر از عوامل و متغیرهای محیطی تبعیت می کند.

۳- به نظر می رسد تثبیت جمعیت روستاهای شهرستان کمیجان با سطح پایداری آنها رابطه معناداری دارد.

#### ۱-۶- جامعه آماری و واحد تحلیل

جامعه آماری تحقیق، کلیه روستاهای بالای ۲۰ خانوار شهرستان کمیجان می باشد. شهرستان کمیجان بر اساس سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، ۴۵۲۹۶ نفر جمعیت داشته است که ۲۹۰۱۰ نفر یا ۷۳۶۷ خانوار ( ۶۳/۶ درصد) آن در ۶۲ روستا سکونت دارند. در تحقیق حاضر، جامعه آماری را روستاهای بالای ۲۰ خانوار، شامل ۴۹ روستا و ۷۲۲۶ خانوار در بر می گیرد.

#### ۱-۷- حجم نمونه

حجم نمونه از کلیه ۴۹ روستای بالای ۲۰ خانوار بر اساس فرمول کوکران<sup>۱</sup> در قالب طبقات جمعیتی روستاها تعیین شد. بر این اساس در مجموع ۴۳۰ نفر (سرپرست خانوار) به عنوان نمونه به صورت تصادفی ساده مورد مصاحبه قرار گرفتند. جدول زیر توزیع حجم نمونه را به تفکیک روستا نشان می دهد:

---

<sup>1</sup> Cochran

جدول شماره (۱-۱): برآورد حجم نمونه روستاهای شهرستان کمیجان براساس فرمول کوکران

آبادی	خانوار	جمعیت	تعداد پرسشنامه	آبادی	خانوار	جمعیت	تعداد پرسشنامه	آبادی	خانوار	جمعیت	تعداد پرسشنامه
ذادوق آباد	۲۱	۷۲	۳	زنجران	۱۰۴	۱۶۲	۱۰	ولازجرد	۲۰	۵۹	۳
فتح آباد	۱۱۹	۴۴۰	۹	سلیم آباد	۴۷	۱۰۲۰	۷	چهرقان	۴۱۵	۱۵۸۰	۱۰
فضل آباد	۱۶۱	۵۹۳	۱۲	ضیاءآباد	۲۶۴	۳۳۹	۱۰	خسرویگ	۴۶۸	۱۹۱۴	۱۱
وفس	۵۰۹	۱۶۰۷	۱۴	ونک	۷۸	۲۴۴	۸	سوران	۸۷	۳۸۵	۹
خمارغی	۲۱۵	۸۷۲	۱۳	هفته خانک	۶۳	۱۷۷	۶	محمودآباد	۱۵۴	۶۲۰	۱۱
راستگردان	۲۸	۱۱۶	۴	چوگان	۳۹	۱۱۴	۶	سیجان	۵۶	۲۰۸	۵
کلوان	۱۹۳	۸۴۷	۱۳	درویشان	۲۷	۳۸۴	۴	ظرلان	۵۹	۱۸۱	۶
اسفندان	۳۲۱	۱۳۹۴	۱۳	کسرافص	۹۶	۴۶۵	۱۰	ولیدآباد	۲۷	۱۲۰	۴
چابار	۴۴	۱۴۱	۶	گورچان	۱۰۱	۴۶۶	۱۰	امامزاده عباس	۲۲۴	۹۹۹	۱۵
دره گرگ	۴۲	۱۴۹	۶	روشنایی	۱۱۵	۲۸۷	۸	حسین آباد	۱۴۳	۵۷۳	۱۰
کوت آباد	۸۲	۳۵۷	۸	سمقاور	۶۹	۱۹۱۹	۷	مهدی آباد	۴۰	۱۷۲	۶
چلبی	۲۶۵	۱۰۸۲	۱۳	چالعیان	۵۴۸	۱۸۹	۱۴	خاتم آباد	۲۰	۲۳۰	۳
یاسیلاغ	۲۲۰	۹۰۳	۱۶	فرک	۴۶	۲۵۹	۷	فامرین	۴۱۵	۶۹۰	۱۰
یساول	۱۰۳	۳۸۶	۱۰	میدانک	۵۱	۳۶۱	۵	نهر پشته	۴۶۸	۲۹۹	۱۱
ختجین	۷۴۱	۲۹۰۹	۱۸	علی آباد	۸۵	۱۰۷	۸	سلوکلو	۸۷	۱۷۶	۹
فردقان	۱۱۵	۴۷۳	۸	ینگه ملک	۲۷	۵۴۵	۴				
رکین	۱۰۴	۴۴۹	۱۰	امره	۱۱۸	۴۱۶	۹	کل	۶۸۷۸	۲۷۰۵۵	۴۳۰

۱-۸- معرف و شاخص ها

شناخت بهتر و دقیق تر از وضعیت مکان های جغرافیایی در زمینه های مختلف در سطوح متفاوت مستلزم دسترسی به اطلاعات کامل و پردازش شده از مکان های مورد نظر است. برای نیل به این مهم، از یک سری شاخصهای ترکیبی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی و غیره استفاده می شود. این شاخصها می توانند سطحی از آسایش و رفاه و رشد و توسعه مکان های جغرافیایی را براساس معیار های انتخاب شده نشان دهند (کلاتری، ۱۳۸۲: ۱۱۲). همان طوریکه قبلاً نیز گفته شد شاخص های توسعه پایدار، نسبی می باشند و براساس شرایط در ابعاد محیطی، اجتماعی و اقتصادی هر جامعه به صورت متفاوت درجه بندی می شوند. بنابراین با توجه به شرایط و اطلاعات قابل حصول در ابعاد زیست محیطی، اجتماعی و اقتصادی شهرستان کمیجان، مهمترین شاخص هایی که برای سنجش و سطح بندی پایداری روستاهای منطقه در نظر گرفته شده بدین شرح می باشد:

جدول شماره (۱-۲): ابعاد و معرف های توسعه پایدار روستایی در شهرستان کمیجان

بعد اقتصادی	بعد اجتماعی	بعد زیست محیطی
۱- درصد اشتغال ۲- ضریب مرکزیت خدماتی	۱- اندازه جمعیت ۲- نرخ رشد جمعیت ۳- معکوس بعد خانوار ۴- درصد باسوادی ۵- درصد جمعیت عضو نهاد های اجتماعی ۶- معکوس تراکم نفر در اتاق ۷- معکوس زمان دسترسی به خدمات آموزشی ۸- معکوس زمان دسترسی به خدمات بهداشتی ۹- ضریب مشارکت مردم در تصمیم گیریهای شورا ۱۰- استقبال از نوآوری های کشاورزی ۱۱- دوره های آموزشی و ترویجی ۱۲- میانگین سنی اعضای شورا ۱۳- درصد جمعیت ۱۵ تا ۶۴ سال ۱۴- معکوس مرگ و میر زیر ۵ ساله ها ۱۵- معکوس نسبت مددجویان کمیته امداد ۱۶- معکوس نسبت تنش و درگیری در روستا ۱۷- میزان سواد اعضای شورای اسلامی ۱۸- نسبت زنان باسواد به مردان ۱۹- میزان مشارکت در انتخابات ۲۰- میزان همیاری در کارهای کشاورزی ۲۱- میزان رضایت شورا از همکاری مردم ۲۲- رضایت از کیفیت زندگی ۲۳- میزان رضایت شورا از بخشنداری ۲۴- معکوس جمعیت مهاجر ۵ سال گذشته ۲۵- میزان رضایت از خدمات کشاورزی ۲۶- میزان رضایت از خدمات آموزشی ۲۷- میزان رضایت از خدمات بهداشتی ۲۸- میزان میهمانی دادن (به فامیل درجه یک)	۱- معکوس ارتفاع نسبی منطقه ۲- معکوس اراضی با شیب بالای ۲۰ درصد ۳- دوری از غسل های با طول خط ۱۰ کیلومتر ۴- دوری از غسل های کمتر از خط ۱۰ کیلومتر ۵- تنوع منابع آب کشاورزی ۶- سرانه حجم آب زیرزمینی ۷- کیفیت آب زیرزمینی ۸- معکوس بهره گیری از سم در هکتار ۹- معکوس بهره گیری از کود شیمیایی در هکتار ۱۰- نسبت دامداران و زارعان ۱۱- معکوس فاصله زمانی تا مرکز شهرستان ۱۲- رضایت از منظر طبیعی ۱۳- رضایت از کیفیت آب شرب ۱۴- رضایت از اجرای طرح هادی ۱۵- کیفیت ابنیه ۱۶- پایبندی به مراقبت از محیط طبیعی ۱۷- رضایت از نحوه دفع زباله ۱۸- رضایت از نحوه دفع فاضلاب
۳- سرانه تراکتور به زمین ۴- سرانه کمباین به زمین ۵- بازده گندم ۶- بازده جو ۷- بازده هندوانه ۸- بازده محصولات باغی ۹- سرانه دام شیری ۱۰- سرانه دام گوشتی ۱۱- معکوس بار تکفل ۱۲- نسبت تامین نیازها از مراکز خود روستا ۱۳- تنوع معیشت ۱۴- معکوس ضریب انگل ۱۵- تمایل به سرمایه گذاری در روستای محل سکونت ۱۶- رضایت از کار ۱۷- رضایت از درآمد		

منابع: افتخاری و آقایی هیر ۱۳۸۶، قادری و امیری ۱۳۸۵، OECD، ۱۹۹۶، سازمان ملل ۲۰۰۰.